

35 с. **19.** Сірополко С. Завдання нової школи / Степан Сірополко. – Нова Ушиця на Поділля, 1919. – 20 с. **20.** Сірополко С. Зворушлива солідарність / Степан Сірополко // Діло. – Львів, 1931. – 10 квітня. **21.** Сірополко С. Національне виховання і позашкільна освіта / Степан Сірополко // Діло. – Львів, 1925. – Ч. 26. – С. 1–2. **22.** Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт; [пер. з англ. П. Тарашук]. – К., Основи, 1994. – 223 с. **23.** Срібний Р. В нашому світі / Р. Срібний // Листи до приятелів. – 1965. – Кн. 3–4. – С. 44–45. **24.** Стебельський Б. Українська культура – джерело самобутності і світогляду українського на-

роду / Богдан Стебельський // Визвольний шлях. – 1975. – Кн. 4 (325). – С. 411–430. **25.** Український світ. Методичні розробки для вчителів недільних шкіл українського зарубіжжя із вивчення українського алфавіту [навч. посіб.] / Л. В. Сорочук, В. М. Піскун, А. В. Ціпко, О. В. Щербатюк, Т. С. Воропаєва. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2004. – 104 с. **26.** Український світ. Навчально-методичний комплекс для вчителів недільних шкіл українського зарубіжжя. Ч. 1 / Л. В. Сорочук, Л. В. Божук, В. М. Піскун, А. В. Ціпко, Т. Л. Шептицька. – К.: МП «Леся», 2009. – 152 с.

Людмила Сорочук

Фольклорно-обрядова традиція в культурному просторі українців

У статті розглядаються питання архаїки культурного надбання українців. Наводяться приклади давніх уявлень про світ, релігійні культури та особливості міфологічної свідомості наших предків, що сформували ритуальну поведінку, пов'язану із життям та віруваннями. В зв'язку з цим, впродовж тисячоліть, сформувались та утвердились календарно-обрядові традиції, які лягли в основу етнокультури.

The question of the archaic character of cultural acquisition of the Ukrainians is examined in the article. There are given the examples of old ideas about the world, religious cults and the features of mythological consciousness of our ancestors, which formed their ritual behavior, related to their life and beliefs. In the connection to it the calendar-ceremonial traditions were formed and became confirmed during millenniums, what underlined ethnoculture.

У контексті відродження української національної культури постає проблема дослідження фольклорно-обрядової традиції, яка є надзвичайно потужним інформаційним джерелом, що дійшло до сьогодення у формі окремих вкраплень образів та символів в обрядах й фольклорних текстах різних жанрів, які свідчать про наявність первинних закодованих знаків духовної пам'яті наших предків. Архаїка календарно-обрядової й родинної творчості становить з обрядом нерозривну єдність, в якій простежується зв'язок нащадків із предками, закони упорядкованості світу, а отже, відображає світогляд українців.

Усна народна творчість як частина культурної спадщини українців є колективним витвором, культурофондом багатьох людських поколінь. Упродовж тисячоліть вона була чи не єдиним засобом узагальнення життєвого досвіду, буття наших пращурів, їхнього світосприйняття та втіленням народної мудрості, народних традицій. З цього приводу відомий дослідник української етнокультури С. Килимник говорив: «Ці давні пісні-містерії, ігри та звичаї збереглися в душі кожного українця; не затратились вони на тому довгому, безконечному тернистому шляху нашої нації, бо вони інтуїтивно, несвідомо, нам незрозуміло є тією святою і безконечною ниткою вічності, що пов'язує

душі наші сьогодні з душами наших далеких пращурів, які створили цю культуру. Ось чому не затратилось усе це» [4, с. 177].

Уснопоетичне художнє слово, усна народна творчість або фольклор є однією із складових етнокультури. Український фольклор за змістом і характером ширення та функціонування тісно пов'язаний із різними етапами та способом життєдіяльності людей і становить вагомую частину народної традиційної культури українців. Важливі події в житті людини, родинні цінності, господарська діяльність, народний світогляд, релігійні вірування, естетичні прагнення, осмислення минулого, мрії про майбутнє – усе це знайшло увічнення у народній творчості.

Для фольклорно-обрядової традиції характерні колективність, варіантність, анонімність, синкретизм. Дійсність у фольклорі відображається словесно-музично-хореографічними формами творчості, які виражають світогляд народу, його життя і побут. М. Грушевський, досліджуючи історію української літератури, зазначав, що в кожного народу перед його писемною традицією лежить довгий ряд безписемної творчості, який сягає пракультурних глибин [2]. Справді, узагальнивши багатовіковий людський досвід, усна народна словесність, ритуали, обрядодії відбивають не лише історію, а й мен-

тальність, національну свідомість, мораль, етикет та звичаєво-правові установки спільноти.

Найхарактерніша ознака фольклору – це його усна форма творення. За допомогою фольклорних творів, які були і є «мистецтвом пам'яті», народ віками передавав від покоління до покоління досвід свого життя, погляди на добро і зло, людські цінності тощо. Характерним є те, що для усної народної творчості властиве поєднання колективного та індивідуального. Індивідуальне, створене однією людиною, швидко поширюється, доповнюється і стає колективним культурним інформаційним витвором, адже тексти творяться людьми, а отже, народною мовою, увібравши діалектні особливості, наголоси та інтонації.

Фольклорно-обрядова традиція розгортається і передається через тексти, образи й символи, які зумовлюють характер функціонування, спосіб моделювання навколишнього світу, створюючи можливість з'ясувати, як сприймали світ наші предки, як формувалось міфологічне мислення. Таке мислення існує у масовій свідомості і в наш час, поряд із філософськими пошуками, науковими знаннями, що базуються на аналізі фольклорних текстів, враховуючи психологічні та ментальні особливості українців.

Таким чином, інтерес різних наукових досліджень з календарно-обрядової поезії, рідно-обрядової творчості зумовлюється тим, що в ній збереглися прадавні основи міфологічного мислення наших предків. Така основа хоча й уривчасто, однак дає можливість репрезентувати нашу етнокультурну. Тому дослідження українського фольклору було і є предметом багатьох наукових пошуків у філософії, етнології, лінгвістиці, етнопсихології та ін. Так, В. Гнатюк, характеризуючи поширені теорії про народну творчість, пов'язану із найдавнішими віруваннями, говорив, що жодна з них не може бути універсальна, бо не можна постановити всіх творів усної словесності пояснити одним способом [1, с. 133]. Отже, особливий інтерес викликають наукові пошуки, обґрунтовуючи те, що у фольклорних текстах є структури, які продукують прадавні міфологічні уявлення на основі архетипів. Досліджуючи усну народну словесність, особливий інтерес викликають розвідки, які обґрунтовують той факт, що у давніх текстах закодовані структури, які концентрують і продукують праісторичне минуле, глибинні корені нашої культури – архетипи. Архетипи календарно-обрядової поезії є константами пізнавальної практики українців. Вони, сформувавшись у

первісному міфологічному світі, оновлюючись, збагачуючись упродовж розвитку цивілізації, допомагають зрозуміти давню культуру, особливості світогляду наших предків, їхнього міфологічного мислення, цілісного сприйняття світу. Така сукупність утворює певну цілісність і нерозривність людського буття із навколишнім світом. Архетипи сформувалися у найдавніші часи і визначають структуру моральної, естетичної та пізнавальної діяльності людини. Це праобрази, вроджені психічні структури, які є результатом історичного розвитку людства.

Поняття архетипу розглядається як *архе* (першообраз, першоджерело, першооснова культури, менталітету) в цілому, як основа становлення і розвитку культурних та соціальних моделей, що оформлюють людське буття. Архетипи (першообрази) – термін, що широко використовується в теоретичному аналізі фольклористики, етнопсихології, а останнім часом у філософії, соціології, мистецтвознавстві.

Календарно-обрядова поезія була пов'язана не лише з процесом праці мисливця, хлібороба, скотаря, а й відображала трудову діяльність людини, її матеріальні потреби, родинні стосунки, світосприйняття та світорозуміння. Як елемент архаїчної культури, календарно-обрядова поезія охоплює систему світоглядних уявлень, понять, архетипів, образів, символів тощо, а зміст не розкриється, якщо не враховувати її міфологічної основи. Календарно-обрядова поезія, яка передалася від покоління до покоління і збереглася у фольклорних текстах, дає можливість з'ясувати, як сприймали наші предки навколишній світ, яким він їм уявлявся, як формувалося міфопоетичне мислення, бо саме у міфопоетичному світі земля, вода, дерева, рослини, птахи, тварини обожнювалися і сприймалися як священні істоти. Життя асоціювалося з диханням (духом), тому предки одухотворяли і тварин, і рослини, і явища природи (грим, блискавку, дощ, вітер) тощо. У всьому цьому люди знаходили ознаку живого – рух, а світ розуміли через порівняння і зіставлення себе з ним. Так склалася система зіставлень, антиподів: небо-земля, вогонь-вода, день-ніч, свій-чужий, верх-низ та ін.

Таким чином, у календарно-обрядовій поезії немає рис індивідуального вибору, індивідуальної творчості. Вона має в собі норми, цінності, установки, архетипи, сформовані в процесі історико-культурного розвитку певної спільноти, тому архаїчні тексти календарно-об-

рядової поезії і є відображенням міфологічного мислення.

Як зазначалося вище, архетип – це те, що з'єднує рід у єдине ціле і робить можливим спілкування між поколіннями. Останнім часом популярність терміну *архетип*, його розтлумачення в багатьох працях науковців дає привід досліджувати і давати нову характеристику архетипним образам, які наповнюють архетипну матрицю.

Можна констатувати той факт, що під впливом релігійних вірувань та суспільно-історичних змін усні тексти змінювалися, при цьому деякі взагалі зникали, натомість з'являлися нові. Як уже зазначалося, багато давніх фольклорних текстів було втрачено. Але на початку ХІХ ст. (1827 р.), після виходу в світ збірки «Малороссийские песни изданные М. Максимовичем» [6], почалися регулярні записи творів усної народної словесності багатьма дослідниками та фольклористами. Тому збережений матеріал, багатий образно-символічним наповненням, й репрезентує основні архетипи етнокультури українців.

Кожна культурна епоха має характерні архетипи, образи, символи, цінності, міфи, що зумовлюють властиві для даного етносу способи інтерпретації традицій, звичаїв, обрядів, способу життя та ментальність. Мова йде про надбання українського фольклору, наповненість усної народної словесності образами, символами, архетипами та цінностями.

Концептуальне вивчення архетипів етнокультури дозволяє аналізувати фольклорні тексти, в яких заковано моделювання світу нашими пращурами. Найбільш архаїчним компонентом моделювання світу була позиція «верх – низ». Верхній світ в усній народній словесності асоціюється із символами неба («вирій», птахи, ангели, Бог). Нижній світ (світ темряви, світ предків) асоціюється із символами потойбіччя (змії, жаби, демонологічні істоти). Між Верхнім і Нижнім світами є світ Земний (людський). У цьому світі й проходить життя людей, де вони за допомогою різних фольклорно-обрядових дій вступають у зв'язок із Верхнім і Нижнім світами. Такі уявлення про світобудову та ставлення до світу наших далеких пращурів розкриває архетип Світового дерева.

У багатьох фольклорних текстах образ Світового дерева уособлює універсальну концепцію світобудови, просторової орієнтації, що відбивається в різних його проявах (небесне дерево, дерево пізнання, дерево життя, дерево

роду), а також у образах (вісь світу, світовий стовп, світова гора, яйце, райське дерево, Чумацький шлях). В українській традиції Світове дерево є цілісним і неподільним, де чітко виділяються добрі сили (верх), злі сили (коріння) та земний світ людей (стовбур). Як бачимо, всі структурні рівні Світового дерева склали картину Всесвіту. Концепцію образно-символічної структури Світового дерева, докладний семантичний аналіз, реконструювання та цілісність системи подає І. Мойсеїв у праці «Храм української культури (філософія семіосфери)». Автор називає низ «ґрунтовний рівень» – зерно (насіння і камінь), що означає символіку циклічності культурного життя; «серединний рівень» (земля, дорога і річка), що означають просторові й часові виміри; «верхній рівень» (вершина і злет, сонце і зірка) [8, с. 447–448]. Тому, природно, наші предки космос або світ уявляли в образі живого організованого об'єкта, схожого на дерево. Інколи в давніх світотворчих колядках космос називали деревом життя. Прикладом є колядка, записана І. Нечуєм-Левицьким:

Колись то було з початку світу;
Втоди не було неба ні землі,
Серед моря та два дубочки.
Сіли, впали та два голубойці,
Два голубочці на два дубочки,
Почали собі раду радити,
Як ми маємо світ основати? [9, с. 74].

Образ Світового дерева («святе деревце») в обрядодіях календарного циклу уособлював прагнення людей сприяти урожайності та родючості. Про це найкраще оспівується в українських колядках, щедрівках та веснянках.

У багатьох колядках Світове дерево наближається до господарського двору, і як райське дерево, дерево життя безпосередньо репрезентує родину господаря. Видатний український історик М. Грушевський у одному із досліджень зазначив: «Ми можемо собі тепер уявити, як се предвічне дерево, від котрого веде свій початок земля, небо і всі світила, і всі головні пожитки людські, запливло кінець кінцем на нинішній двір господаря, тримаючи на собі й леліючи його родину» [2, с. 236].

У родинно-обрядовій творчості Світове дерево сприяє добробуту в родині. Тому «дерево» часто використовують під час проведення весільної обрядовості, де цей атрибут називається «весільним деревцем» чи «вільцем».

Культ Роду (рожай, рід) у міфопоетичному світі поставав творцем всесвіту, опікуном долі,

дерева життя. На думку деяких дослідників, Божество Роду перетворилося в хатнього домовика, який, за повір'ям, жив біля домашнього вогнища, був його охоронцем. Род уособлював і нащадків одного предка, тобто був пов'язаний з усім родом. Він єднав померлих предків, живих нащадків і майбутні покоління [11, с. 9].

Наведемо приклад, як через образи й символи у фольклорі розгортається притаманний українцям архетип Роду. У текстах багатьох колядок оспівується та пошановується рід:

Да бувай здоров і віку довгого, сам собою,
І з своєю жоною, з усім родом [10, с. 8].

Для різдвяно-новорічної обрядовості характерне возвеличення й шанування «Дідуха» (зібрані у сніп чи пучок колосся пшениці або жита). Господарі за звичаєм ставлять «Дідуха» на покуті, який є не тільки прикрасою домівки, а й символізує свято Коляди, предків роду, старійшину роду. Раніше люди вірили, що «Дідух» оберігає всю родину. А під час проведення поминальних днів архетип Роду символізується через запалені свічки у свічниках. Безперечно, в українській традиції пошанування роду збереглося ще з давніх часів, коли архетип Роду був невіддільним від архетипу Світового дерева. Із плином часу, зі зміною культурних традицій Бог родючості став покровителем родини. Тому родова, родинна тематика звучить у багатьох родинно-обрядових піснях, казках, прислів'ях, приказках, драматичних дійствах «Водіння кози».

Таким чином, образи й символи в українській фольклорно-обрядовій традиції утворюють образно-символічну систему, відображають архетипи, на основі яких розкривається прадавній (міфологічний) світогляд наших пращурів.

Український фольклор різноманітний за жанровою характеристикою. Він складається з двох великих підрозділів: *поетичного* (віршованого), що найяскравіше виражений у пісенності; *прозового*, що об'єднує різні оповідні види народної творчості казки, легенди, перекази, усні оповідання, анекдоти. Український вчений, дослідник фольклору Ф. Кирчів вирізняє ще і третій підрозділ художньої словесної творчості – *драматичний*, що виступає у формі окремих діалогів, п'єс, сценек для вертепу, народних ігор [5, с. 193–220].

Варто зазначити, що характерною ознакою поетичного фольклору є віршована форма. Безперечно – це народні пісні, адже саме пісня займає особливе місце в житті українців. На-

родна пісня увібрала в себе естетичне світосприйняття українців. Вона є джерелом натхнення, взірцем творчості та високої духовності народу. Народні пісні характеризуються правдивістю та реалістичністю людських переживань та почуттів. Пісенна творчість українців збагачувалась протягом століть, тому її розглядають як безцінне надбання української музичної культури.

Як зазначалося вище, архаїчні уявлення, релігійні культи та давня міфологія зумовили ритуальну поведінку наших далеких пращурів, яка відображає умови життя та побуту. Впродовж певного часу сформувались та утвердились календарно-обрядові традиції, які увібрали в себе особливості природної циклічності, різні етапи землеробської праці. Особливістю родинної обрядовості є те, що в ній об'єдналися ритуально-обрядові дії з піснями, які виконуються з нагоди основних етапів життя людини.

Фольклорно-обрядова традиція своїм змістом, певними ознаками донесла багато елементів архаїки, які здавна перебувають під охороною обряду. Тому календарна та родинна поезія разом з обрядами є неподільною цілісністю, що збереглася в народних традиціях, де значна увага приділяється єдності людини і природи, космогонічним уявленням, таємничості народження і смерті, нерозривному зв'язку нащадків із предками та пошукам відповідей на запитання щодо світобудови.

Багатий і різноманітний народнопісенний матеріал українців представляє й обрядова поезія. Архаїчні уявлення, релігійні культи та давня міфологія зумовили ритуальну поведінку наших пращурів, пов'язану з життям, побутом та різними видами праці. Спочатку це були своєрідні обрядові пісні – замовляння, що мали сакрально-магічне значення і супроводжувались ритмічними рухами, імітацією явищ природи, певних трудових навичок. Такі ритуальні тексти лягли в основу календарно-обрядової поезії. Зміст календарно-обрядової поезії розкривається ширше, враховуючи її міфологічну основу й образно-символічного наповнення. Календарно-обрядова поезія утворює замкнене коло, характеризує циклічність природи, відображає чергування періодів роботи та відпочинку, об'єднуючись навколо чотирьох найбільших свят – Новий рік-Коляда, Великдень, Купайло та Спас.

До зимового циклу календарних пісень належать колядки та щедрівки. Це – новорічні вітання, побажання успіхів та щедрих врожаїв у

новому календарному році, величання господарів, їхньої родини, прославлення землеробської праці та її здобутків. Весняний цикл складається з веснянок і хороводних танців та ігор. За змістом веснянки характеризуються і служать для закликання весни, пробудження природи, оспівують підготовку до польових робіт, а також згадуються почуття молодої дівчини чи хлопця щодо майбутньої пари та сподівання на щасливу долю. В Україні поширеними є «русальні пісні», а на межі між весною і літом – петрівчані пісні. В них оспівується весняна природа, народний звичай, велике місце відведено темі кохання.

Великий пласт в обрядовій поезії займають купальські пісні. У піснях присутні мотиви купання, плетення та пускання вінків на воду, вибір пари. Оспівується молодість, краса дівчини, сила та розум молодого хлопця, а також бунт природи. Купальські пісні, що збереглися до наших днів, є сакральними і виявляють тісний зв'язок із давніми архаїчними віруваннями, коли цей період вважався поєднанням життєдайних стихій води і сонця (чоловічої енергії та жіночої родючості). Такий сюжет часто лягає в основу багатьох купальських пісень.

Окрему групу обрядової пісенності становлять пісні жнивварського періоду, присвячені збиранню врожаю, возвеличенню людської праці та подяка за щедроти землі. У жнивварських піснях разом з возвеличенням праці на землі оспівуються образи сонця, місяця, ясних зірок, веселки, які супроводжували людей у їхній роботі. Місяць постає в образі срібного серпа, а зірки порівнюються з копами пшениці.

Однією з найдавніших в усній народній творчості є родинно-обрядова поезія. Це система ритуально-обрядових дій у пісенно-музичному супроводі, які виконуються під час основних подій в житті людини – від народження до смерті. Як і календарно-обрядова творчість, родинна обрядовість зародилася й виникла на основі давніх вірувань та культів і тісно пов'язана з магією.

До родинно-обрядових пісень належать фольклорні твори, пов'язані з народженням дитини, колискові, весільні та плачі й голосіння. На жаль, останніх зразків залишилося мало. Фольклорні тексти, які виконувались під час народження дитини – наближені до замовлянь, функціонально мають магічний характер і містять символічне значення. Загалом, обряди, пов'язані з появою дитини на світ, що супроводжува-

лися уснопоетичним художнім словом, є архаїчними і відображають давні вірування та магію. Варто зазначити те, що окрему групу складають колискові «материнські пісні», яким властива тематична й сюжетна різноманітність, барвистість образів і символів. Українські колискові пісні мають велику естетичну, пізнавальну та виховну цінність.

Найрізноманітніший серед родинно-обрядових пісень є весільний цикл. Весільні пісні переплітаються з обрядовими, утворюючи ціле весільне дійство, народну драму. Українське весілля як цілісна родинна драма складається з цілої системи обрядових дій, монологів, весільних пісень, хореографічних елементів та ігор є довготривалою святковою церемонією.

Весільна обрядовість має, переважно, характер замовлення щастя, багатства, доброї долі для молодих. Хотілося б згадати, що весільні пісні відзначаються великою різноманітністю образів нареченого й нареченої, їхніх батьків, весільних гостей, передаючи своїм змістом високі естетичні вподобання, моральні цінності та шанування роду. У весільній обрядовості збережені елементи вшанування предків, старійшин роду, батьків наречених, а також чужинців (непрошених людей, запорожців). Варто відзначити, що весільні пісні розкривають образи й символи води, вогню, хліба (зерно, весільний коровай), а в піснях нареченого часто називають голубом, соколом, а наречену – голубкою, калиною.

Ще один різновид родинного фольклору – плачі й голосіння, що виконуються у похоронному обряді як прощальні речитативи. Голосіння характеризуються протяжним промовлянням і мають давнє архаїчне походження.

Отже, фольклорно-обрядова традиція знає трансформації та оновлення в різні епохи, але не втрачає остаточно своїх позицій. «Трансформація давніх вірувань не означає зникнення величезного шару народної культури, – зазначає С. Мишанич, – це поступовий перехід давніх сюжетів і мотивів, образів і світоглядних уявлень у нову систему художньої творчості – фольклор. Колись нерозчленований масив народної міфології став згодом тією основою, з якої витворилася жанрова система фольклору – казки, легенди, переклади, оповідання, балади, героїчний епос, обрядовий цикл тощо» [7, с. 204–205]. Такі погляди підтвердила у своїх дослідженнях Л. Дунаєвська, яка говорила, що фактор міфологічної природи сюжету – це те, що об'єднує легенду, повір'я й казку [3, с. 35].

Продовжив цю думку і В. Давидюк, стверджуючи, що значна частина первісних міфів збережена в українських казках, календарних обрядах і піснях, замовляннях, легендах, оповідях і навіть у найдавніших загадках.

Таким чином, трансформуючись упродовж століть, багато кращих зразків української народної творчості збереглися й набули високої естетичної цінності в художній словесності. Багатство й різноманітність фольклорних текстів, поєднуючись із обрядами, стали традицією культурного надбання українців, залишаючись при цьому важливим засобом задоволення культурних потреб. Українці як нація, розвиваючи свій культурний простір, намагалися виявити власну неповторність, віддзеркалюючи свої відчуття, переживання, мрії у слові, пісні, обряді, а отже, протягом тривалого часу утворився фольклорний фонд, народні звичаї та традиції, які є вагомю частиною етнокультури.

1. *Гнатюк В.* Вибрані статті про народну творчість / Володимир Гнатюк. – К., 1966. – 246 с. 2. *Грушевський М.* Історія української літератури в 6 т. / Михайло Грушевський. – К., 1993. – Т. I. – 390 с. 3. *Дунаєвська Л.* Українська народна казка / Лідія Дунаєвська. – К., 1987. – 35 с. 4. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. У 2-х кн. / С. Килимник. – К., 1994. – кн. I. – 392 с. 5. *Кирчів Ф.* Усна народна словесність / Ф. Кирчів // Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. У 2-х т., Духовна культура. – Львів, 2002. – Т. 2. – 420 с. 6. *Максимович М.* Малороссийские песни изданные М. Максимовичем. – М., 1827. – 239 с. 7. *Мишанич С.* Усна народна творчість / С. Мишанич // Культура і побут населення України. – К., 1993. – С. 204–205. 8. *Мойсеїв І.* Храм української культури (філософія семіосфери) / І. Мойсеїв. – К., 1995. – 464 с. 9. *Нечуй-Левицький І.* Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – К., 1992. – 87 с. 10. *Сумцов М.* Научное изучение колядок и щедривок / Микола Сумцов // Киевская старина. – К., 1886. – № 2. – 330 с. 11. *Ткач М.* Дерево роду / Микола Ткач. – К., 1995. – 112 с.